

De Samenhang tussen Democratisch Burgerschap en de Mate van Radicalisering

Doe maar radicaal dan doe je al normaal genoeg

Tim S. B. van Asdonck	3662764
Suzan Kommers	3545652
Renée M. Narinx	3465926
Bodine R. Romijn	3591344

Bachelorthesis Pedagogische Wetenschappen 2012-2013

Universiteit Utrecht

Datum: 24 juni 2013

Begeleider: drs. Bob Horjus

Abstract

Objective: Due to the rising scientific and social attention on the process of radicalization in society, the major aim of this article is to examine whether there is a relationship between the process of radicalization and democratic citizenship. It was expected that there is a negative relationship between the two and therefore the higher a person's democratic citizenship skills the lower their radicalization. **Method:** A person's democratic citizenship skills were measured by the survey 'Burgerschapscompetenties', developed by the University of Amsterdam, leading to individual civic competences scores. To measure a person's stage of radicalization, group interviews with 15 adolescents were held. According to Borum's (2003) model of the four-stage process of radicalization statement from the interviews were encoded and respondents were assigned to a level of radicalization. Both scores have been compared to examine their suspected relationship. **Results:** An analysis of both scores showed there was no negative or positive relationship between civic competences and the level of radicalization. These results can be explained by analyzing the qualitative data as well as the research process. **Conclusion:** According to the results, the hypothesis must be rejected. There seems to be no negative relationship between democratic citizenship and the process of radicalization. Nevertheless, this research can provide a basis for further research around radicalization and democratic citizenship.

Keywords: Radicalization, democratic citizenship, civic competences, four-stage process of radicalization, mixed method research

Voorwoord

Voor u ligt de bachelorthesis waar wij de afgelopen driekwart jaar met veel plezier aan hebben gewerkt. Het onderzoeksproces begon voor ons al lang voor het officieel openen van de cursus. De mogelijkheid van het doen van een half jaar onderzoek inspireerde ons om na te denken over wat wij graag zouden willen onderzoeken. De bachelorthesis zien wij als iets wat een kroon zou moeten zijn op de bacheloropleiding en daarbij ook een manier om te denken over een vervolg hierop. Alle vier hebben wij gedurende onze bachelor een hoop kennis en vaardigheden opgedaan en zijn wij onderwerpen tegen gekomen die ons prikkelden om meer te willen weten. Na een aantal brainstormsessies bleek radicalisering een onderwerp te zijn wat ons alle vier bijzonder boeide. De daarbij toenemende aandacht in de actualiteit was de aanleiding hier onze thesis op toe te spitsen. Niet alleen in de media; ook in de onderzoekswereld bleek radicalisering een thema te zijn dat sinds een aantal jaar een hoop aandacht krijgt. Door het bezoeken van het symposium 'Etnisch-religieuze spanningen en radicalisering onder jongeren' aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en gesprekken met onderzoekers die werkzaam waren op dit gebied zijn wij verder geïnspireerd in het formuleren van onze onderzoeksvraag. Het nadenken over wat ons interessant lijkt om te onderzoeken was volgens ons een belangrijk leeraspect in het doen van onderzoek. Hoewel dit eigen initiatief ongebruikelijk is, is dit niets anders geweest dan enthousiasme voor het vakgebied en zoals wijze woorden ons hebben geleerd: '*There is no victory without a battle.*'. De mogelijkheid die wij hebben gekregen voor het formuleren van een eigen onderzoeksvraag heeft gezorgd voor een gevoel van eigenaarschap over onze thesis. Ook heeft het ervoor gezorgd dat wij met passie hebben kunnen leren over het doen van onderzoek. Wij hopen dat deze thesis bij de lezer hetzelfde gevoel van plezier en betrokkenheid los kan maken als wij gevoeld hebben bij het schrijven ervan.

Introductie

Het thema 'radicalisering' krijgt tegenwoordig veel aandacht in de Nederlandse samenleving. Zo is kortgeleden het dreigingsniveau terrorisme in Nederland verhoogd naar 'substantieel', onder andere doordat steeds meer radicale jongeren vanuit Nederland richting Afrika en het Midden-Oosten vertrekken om daar mee te vechten in de oorlog (Boon, 2013).

Het is van belang dat de radicaliseringstendensen nauwlettend in de gaten worden gehouden (Notten & Witte, 2011) in de wetenschap, gezien het risico dat radicalisering in de samenleving met zich mee brengt. De dreiging van radicalisering gaat namelijk uit van de verwachting dat radicale gedachten in de samenleving tot gewelduitingen kunnen leiden (Donner, 2005). Radicalisering benadrukt dan ook de 'groeierende bereidheid' tot het plegen van ongewenste gedragingen en daden (Van den Bos, Loseman, & Doosje, 2009). Slotman en Tillie (2006) voegen hier tevens aan toe dat radicalen zijn geïsoleerd van de buitenwereld, leven in een eigen 'realiteit' en daardoor een risico kunnen zijn voor de samenleving.

Een interessant onderwerp hierbinnen is de radicalisering in een democratische rechtstaat, zoals in Nederland. In onderzoek naar radicalisering van jongeren wordt namelijk beweerd dat het hebben van radicale ideeën gezien kan worden als democratisch tekort (De Winter, 2005). Het thema 'democratisch burgerschap' heeft ook net als 'radicalisering' meer aandacht gekregen in de samenleving en wetenschap. Zo heeft de Europese Commissie het jaar 2013 benoemd tot het "Europese jaar van de burger", waarbij veel aandacht is voor actief en democratisch burgerschap (EYCA Manifest, 2013).

Dit onderzoek focust zich op radicalisering in haar relatie tot democratisch burgerschap. Hiervoor wordt in onderstaande alinea's allereerst de begrippen 'radicalisering' en 'democratisch burgerschap' verder toegelicht.

Definitie radicalisering

In de wetenschappelijke literatuur zijn veel verschillende definities van radicalisering te vinden. Binnen deze verschillende definities is consensus te vinden over radicalisering als zijnde een proces dat leidt tot de toestand van radicalisme. Het verloop van dit proces en de mogelijke gevolgen daarvan worden op verschillende wijzen geïnterpreteerd. Vidino en Brandon (2012) leggen veel nadruk in hun definitie op het proces van de cognitieve radicalisering, daarom wordt besloten deze te gebruiken in dit onderzoek. Deze definitie beschrijft radicalisering als een proces, waarbij het individu ideeën aanneemt die niet stroken met de grote groep en vanuit een verschillend overtuigingsstelsel de structuur van de samenleving probeert aan te passen. Echter, de beschreven definitie impliceert geen directe relatie tussen radicalisering en democratisch burgerschap. Daarmee is deze

definitie, zoals Vidino en Brandon (2012) zelf al stellen, een minder perfecte definitie, maar wel één die zeer gangbaar is in het kader van dit onderzoek.

Proces van radicalisering

Zoals hierboven beschreven, kan radicalisering dus gezien worden in de vorm van een geleidelijk, langdurig en complex proces. Het is geen rechtlijnig of onomkeerbaar proces (Fermin, 2009). Het radicaliseringsproces is een proces van verwijdering van de samenleving, een proces van delegitimatie. Kenmerkend is een toenemend wantrouwen ten aanzien van het maatschappelijke en politieke systeem, waarbij jongeren vertrouwen verliezen in het bestuur en zich terugtrekken in een eigen groep. Zij streven veranderingen na die zij niet per se democratisch tot stand willen brengen (Slootman & Tillie, 2006).

Er zijn veel modellen die het proces van radicalisering op verschillende manieren beschrijven. Borum (2003) beschrijft dit aan de hand van observeerbare fasen die het proces van ideologische ontwikkeling van individuen en groepen weergeven. Dit vier fasen proces is ontwikkeld om de gedragingen, ervaringen en handelingen van individuen of groepen met extreme ideeën in kaart te brengen. Borum (2003) beschrijft in zijn model de volgende fasen: Identificatie van een onwenselijke situatie; het beoordelen van een situatie als onrechtvaardig; het aanwijzen van verantwoordelijken voor het onrecht; de verantwoordelijke wordt gezien als moreel kwaad.

Democratisch burgerschap

In het verlengde van het proces van radicalisering in de samenleving is het ook interessant om te kijken naar de democratische burgerschapsvorming in diezelfde samenleving. Democratische burgerschapsvorming heeft als doel: "Het vormen van burgers die vaardig zijn in overleg, mening- en besluitvorming, omgaan met conflicten, verantwoordelijkheid voor de gemeenschap, omgaan met diversiteit en democratische geletterdheid" (Inspectie van het Onderwijs, 2007). Democratisch burgerschap is een manier van samenleven, gericht op het humaan, geordend en het vreemdzaam oplossen van conflicten tussen zowel individuen als groepen (De Winter, 2005; Hippe, 2008).

Door de ontwikkeling van burgerschap op te nemen in onderwijs, wordt geprobeerd 'een gemeenschappelijk en gedeeld perspectief van jonge mensen op de bijdrage die zij als burgers (ongeacht hun etnische of culturele achtergrond) aan de samenleving kunnen leveren' te bevorderen (Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 2005; Whaghid, 2005). Gelijkwaardigheid en sociale verantwoordelijkheid staan centraal waarbij wederzijdse belangen van individuen en groepen worden erkend (Dewey, 1923). Een groepsproces hierbij is dat het erkennen van deze belangen wordt gedaan door de manier waarop mensen hun ervaringen op elkaar afstemmen en participeren aan gezamenlijke praktijken (De Winter, 2005).

Democratisch actieve jongeren zijn betrokken bij de samenleving en willen democratisch participeren. De niet-democratisch actieve jongeren propageren een verwijdering van de samenleving en hebben wantrouwen in het maatschappelijke en politieke systeem (Slootman & Tillie, 2006). Bij deze groep vormt geweld een uiting van politieke ideeën en ligt radicalisering en zelfs extremisme op de loer (Slootman & Tillie, 2006). Zoals al eerder beschreven, is het democratische aspect dus onderscheidend als er wordt gekeken naar radicalisering. Het hebben van radicale ideeën zou dan gezien moeten worden als een democratisch tekort (De Winter, 2005). Het aanleren van democratische competenties zou dus een manier kunnen zijn om jongeren op een positieve manier actief burger te laten zijn.

Burgerschapsonderwijs moet leerlingen voorbereiden op een dialoog over rechtvaardigheid en moraliteit waarbij men elkaar in zijn waarde laat. Door met democratisch burgerschap het debat tussen jongeren met verschillende meningen te openen kunnen op een geargumenteerde wijze ideeën uitgewisseld worden en begrip gecreëerd worden tussen de verschillende visies, waardoor radicalisering tegen gegaan kan worden.

Onderzoeksvraag

Door het proces van radicalisering begrijpbaar en meetbaar te maken, wordt een basis gelegd voor richtlijnen van interventies (Mandel, 2009). Indien handvaten aan scholen, ouders of jeugdhulpverleners worden geboden om radicalisering in een vroeg stadium te herkennen, kan tijdig en op de juiste manier interventie plaatsvinden. Het is immers van belang dat adequate interventie plaatsvindt en niet terug wordt gedeinsd voor moeilijke pedagogische vraagstukken (De Winter, 2005). Uit bovenstaand literatuuronderzoek blijkt dat radicalisering en democratisch burgerschap een raakvlak hebben. Aangezien onderwijs als interventie kan dienen om burgerschap te vergroten en radicalisering te verkleinen, is het van belang om te weten wat dit raakvlak precies inhoudt. Vandaar dat de hoofdvraag, die in dit onderzoek centraal staat, luidt: 'In hoeverre is er een samenhang tussen democratisch burgerschap en de mate van radicalisering bij jongeren tussen de 18 en 24 jaar oud?'. De hypothese die hierbij is opgesteld is dat een negatieve samenhang tussen democratisch burgerschap en mate van radicalisering verwacht wordt.

Methoden

De hoofdvraag van dit onderzoek wordt getracht te beantwoorden aan de hand van een gemixte methode van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethodes. Democratisch burgerschap wordt kwantitatief gemeten aan de hand van een vragenlijst over burgerschapscompetenties. De mate van radicalisering van leerlingen wordt kwalitatief gemeten door groepsinterviews, waarbij verschillende stellingen worden voorgelegd. Aan de hand van de argumentatie van de stellingname van leerlingen kan gekeken worden hoe zij scoren gezien het fasemodel van Borum (2003).

Participanten

In dit onderzoek wordt gekeken naar ROC leerlingen tussen de 18 en 24 jaar die een opleiding Sociaal Maatschappelijke Dienstverlening volgen. Als steekproef wordt een tweedejaars klas van deze opleiding genomen. Deze leerlingen volgen het onderwijsprogramma "De Vreedzame School" waarbij aandacht wordt besteed aan burgerschapsvorming. Voor deze groep is gekozen om ervoor te zorgen dat deze leerlingen enigszins bekend zullen zijn met maatschappelijke thema's. De steekproef bestaat uit acht mannen en zeven vrouwen tussen de 18 en 24 jaar. De gemiddelde leeftijd van de participanten bedraagt $M = 20.53$ jaar.

Vragenlijst

Voor het meten van burgerschapscompetenties wordt de vragenlijst Burgerschapscompetenties gebruikt die in 2008 ontwikkeld is door de Universiteit van Amsterdam (Ten Dam, Geijssel, Ledoux, & Reumerman, 2010). De vragenlijst onderscheidt vier dimensies die jongeren in hun dagelijks leven moeten kunnen vervullen: democratisch handelen (DH), maatschappelijk verantwoord handelen (MH), omgaan met conflicten (OC) en omgaan met verschillen (OV). De burgerschapscompetenties worden tevens op vier verschillende vlakken gemeten. Zo wordt gekeken naar kennis, attitudes, vaardigheden en het uitvoeren van sociale taken omtrent burgerschapsvorming. In dit onderzoek is ervoor gekozen om de vragen met betrekking tot 'kennis' uit de vragenlijst te verwijderen in verband met de tijd die beschikbaar is voor het invullen van de vragenlijst.

De vragenlijst is aanvankelijk ontwikkeld voor leerlingen van het voortgezet onderwijs. Om de vragenlijst beter te laten aansluiten op de beleavingswereld van de leeftijdscategorie van 18 tot en met 24 jaar, is een enkele vraag aangepast. Deze wijzigingen betreffen geen inhoudelijke, maar taalkundige veranderingen. Het gaat hier om wijzigingen als 'medeleerlingen', in plaats van 'klasgenoten'. Er wordt niet verwacht dat deze aanpassingen een negatief effect zullen hebben voor de betrouwbaarheid en validiteit van de resultaten, aangezien de veranderingen geen afbreuk doen aan de afzonderlijke inhoud van de vragen.

De vragenlijst wordt ingevuld nog voordat de groepsinterviews beginnen. Naar aanleiding van de ingevulde vragenlijst wordt aan elke participant een burgerschapscompetentiescore toegekend.

Groepsinterview

Voor het meten van de mate van radicalisering van de participanten, wordt gebruikt gemaakt van twee groepsinterviews (Bryman, 2012). Na het afnemen van de vragenlijst worden de participanten random over twee groepen verdeeld. Elk groepsinterview wordt begeleid door twee onderzoekers, waarvan één het interview zal leiden. Tevens worden

aantekeningen gemaakt en wordt een geluidsopname gemaakt, waarna de groepsinterviews verbatim worden uitgewerkt.

Voor de groepsinterviews is de ruimte waarin deze gehouden worden opgesplitst in twee delen: een 'eens'-kant en een 'niet eens'-kant. Vervolgens legt de leider van het interview verschillende stellingen voor, waarna de participanten wordt gevraagd om ofwel naar de 'eens'-kant, ofwel naar de 'niet eens'-kant te gaan. Hierbij is het de bedoeling dat de participanten hun keuzes verantwoorden en met elkaar in gesprek gaan over de desbetreffende stelling.

In de groepsinterviews worden dertien stellingen behandeld. De eerste drie stellingen gaan over de Nederlandse samenleving. De overige tien stellingen zijn geformuleerd vanuit de standpunten van de vier grootste radicale stromingen in de Nederlandse samenleving. Deze stromingen betreffen linksradicalisme, rechtsradicalisme, moslimradicalisme en dierenrechtenradicalisme (Van den Bos, Loseman, & Doosje, 2009). Door alle vier deze standpunten terug te laten komen in de stellingen, wordt geprobeerd de discussie over de Nederlandse maatschappij zo breed mogelijk te houden. Hierdoor kan een nauwkeuriger beeld worden geschetst van de mate van radicalisering van een participant.

De uitspraken van de participanten worden na de interviews gecodeerd. Het model van Borum (2003) legt de fasen van radicalisering uit in termen van 'rechtvaardigheid', 'eerlijkheid', 'schuld' en 'slechtheid'. In de interviews zijn dan ook niet de standpunten van de participanten van belang, maar de argumentatie die zij voor deze standpunten hebben. Door de codering van deze argumenten zal aan elke participant een niveau van radicalisering worden toegekend.

Er is bewust gekozen om de respondenten in niveaus in te delen en niet in fasen, zoals Borum (2003) deze voorschrijft. De fasen van Borum (2003) zijn wel leidend voor de codering van de kwalitatieve data. Borum (2003) geeft zelf echter geen criteria voor het indelen van respondenten in verschillende fasen. Dit onderzoek probeert haar onderzoeksvraag te beantwoorden op basis van een vergelijking binnen de groep tussen mate van burgerschapscompetenties en mate van radicalisering. Het indelen van respondenten in niveaus is dan ook bedoeld om op ordinaal meetniveau de mate van radicalisering van respondenten aan te kunnen geven in vergelijking met anderen binnen de groep. Om verwarring uit te sluiten dat de mate van radicalisering wordt geoperationaliseerd volgens de theorie en criteria van Borum (2003) is gekozen om de term 'niveaus' te gebruiken voor de operationalisering.

Samenhang democratisch burgerschap en mate van radicalisering

Naar aanleiding van de dataverzameling worden de data van meerdere variabelen met elkaar vergeleken om een samenhang tussen democratisch handelen en mate van radicalisering aan te kunnen tonen. Om de hoofdvraag te beantwoorden worden de

niveaus, die elke participant toegewezen krijgt, vergeleken met de totaalscore voor burgerschapscompetenties die zij naar aanleiding van de vragenlijst toegewezen hebben gekregen. Tevens is een viertal deelvragen ontwikkeld ten opzichte van de vier dimensies van burgerschapscompetenties. Zo wordt de score van elke participant voor elke dimensie ook apart vergeleken met zijn/haar niveau van radicalisering. Hierdoor kan een beter inzicht worden gegeven waardoor de verwachte negatieve samenhang verklaard kan worden.

Resultaten

Zoals hierboven al beschreven is, wordt een negatieve samenhang verwacht tussen de mate van radicalisering en democratisch burgerschap. Om deze hypothese te testen, zijn zowel de resultaten van de vragenlijst als van de groepsinterviews geanalyseerd.

Burgerschapscompetenties

Om antwoord te geven op de hoofd- en deelvragen van dit onderzoek zijn allereerst de scores van de respondenten op de vragenlijst berekend. De scores op de dimensies bestaan uit somscores van een aantal vragen die betrekking hebben op de attitude, vaardigheden en reflectie van de respondenten. De score op burgerschapscompetenties is vervolgens de somscore van de scores op de verschillende dimensies. Hierbij bedroeg de gemiddelde score voor burgerschapscompetenties (BC) $M = 202.75$ met een minimum van 162, een maximum van 246 en een standaardafwijking van $SD = 26.71$. De rest van de statistieken van de scores van de respondenten op de dimensies en op burgerschapscompetenties zijn te vinden in Tabel 1. Bij het invullen van de vragenlijst hebben niet alle respondenten alle vragen beantwoord en zijn soms meerdere antwoordmogelijkheden op een vraag aangekruist. Deze vragen worden niet meegerekend bij de scores, zoals hieronder bij N in Tabel 1 te zien is.

Tabel 1

Beschrijvende statistiek dimensies en burgerschapscompetenties

Dimensie	N	Minimum	Maximum	M	SD
TotaalDH	14	45	71	54.21	8.10
TotaalMH	13	37	61	46.00	7.44
TotaalOC	14	38	66	54.71	8.02
TotaalOV	13	37	60	49.77	7.32
TotaalBC	12	162	249	202.75	26.71

Mate van radicalisering

Om de mate van radicalisering van de respondenten te bepalen zijn twee groepsinterviews gehouden, waarin stellingen besproken zijn. De respondenten hadden de keuze om het 'eens' of 'oneens' te zijn met de stellingen, maar vooral de

onderliggende argumentatie is hierbij van belang. Vervolgens zijn de gedane uitspraken uit de groepsinterviews gecodeerd volgens het fasemodel van Borum (2003). Bij elke uitspraak is gekeken of deze binnen één van de vier fasen van Borum (2003) past. In de eerste fase gaat het hierbij om uitspraken waaruit blijkt dat iets sociaal of economisch niet goed is. Uitspraken die binnen fase twee vallen, zijn uitspraken waaruit blijkt dat iets niet eerlijk is. Uitspraken in fase drie van Borum's (2003) model hebben betrekking op het beschuldigen van iemand voor het onrecht en uitspraken die in fase vier thuis horen zijn uitspraken waaruit blijkt dat iemand een slecht persoon is. Hierbij kan dehumanisering en stereotypering van de slechte personen voorkomen worden. Hieronder staat een voorbeeld van een uitspraak per fase met betrekking tot een stelling over de herinvoering van de doodstraf in Nederland:

Fase 1: *"Ik vind het beslist niet goed, maar ik bedoel sommige mensen die vallen toch sowieso terug. En dan komen er nog meer slachtoffers."*

Fase 2: *"Ja, ik vind dat iemand niet verdient om ondanks wat ie heeft gedaan, dat ie het niet verdient om op die manier dood te gaan."*

Fase 3: *"Maar ik denk meer over als iemand aan m'n kind zit, of iets met mijn dochter, of met mijn vader en moeder, dan gun ik hem gewoon geen leven meer. Zij hebben mijn leven verpest, jij mag ook dood."*

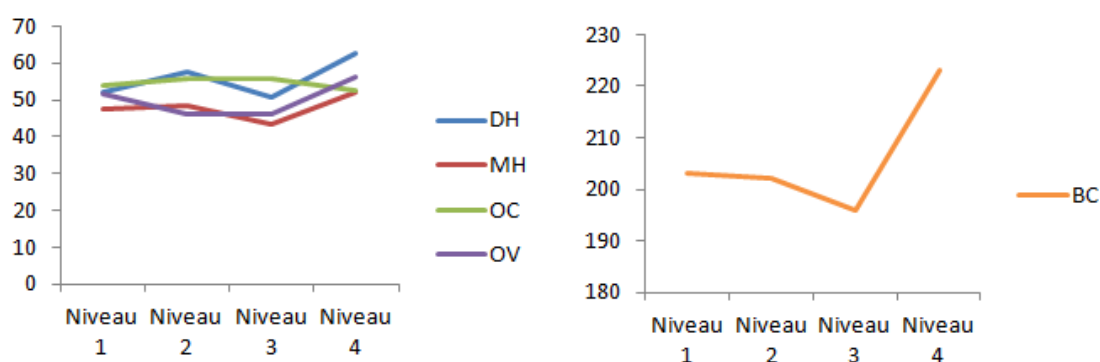
Fase 4: *"Die doen het gewoon voor hun lol ofzo. Die hebben zoveel mensen pijn laten lijden, die slachtoffers maar ook familieleden enzo."*

Na het toekennen van fasen aan de uitspraken, is per respondent de totaalscore op de mate van radicalisering berekend. Dit is gedaan door de hoogst gescoorde fase op elke stelling per respondent bij elkaar op te tellen. Vervolgens zijn de respondenten ingedeeld, op basis van de totaalscore en hoogte van radicale uitspraken, in niveaus van 0 tot en met 4, ten opzichte van elkaar. Deze niveaus van radicalisering zijn niet hetzelfde als het fasemodel van Borum (2003). Borum's (2003) model is namelijk gebruikt om uitspraken in te delen in fasen, en niet mensen in te delen in fasen. De niveaus zijn bedoeld om de respondenten uit dit onderzoek op een ordinaal meetniveau in te delen aan de hand van hun radicale uitspraken. Hierbij is 'niveau 0' geen radicale uitspraken en 'niveau 4' de meeste en meest radicale uitspraken in vergelijking met de andere leerlingen. Hierbij zijn $n = 2$ respondenten ingedeeld in niveau 0, aangezien zij geen enkele radicale uitspraak hebben gedaan tijdens de groepsinterviews. Deze respondenten zijn in de overige analyses buiten beschouwing gelaten.

Samenhang

Het koppelen van de kwalitatieve en kwantitatieve data wordt gedaan door per niveau van radicalisering te kijken wat het gemiddelde is van de scores op de vier verschillende dimensies en op burgerschapscompetenties in zijn geheel. Zoals in Figuur 1 is te zien komt de negatieve samenhang, die bij de scores ten opzichte van de niveaus van

radicalisering werd verwacht, niet uit de analyse van deze gegevens naar voren. Voor BC is te zien dat de gemiddelde competenties inderdaad vanaf niveau 1 tot 3 afnemen – ondanks dat het een geringe afname betreft – maar bij niveau 4 is juist sprake van een flinke toename in scores. Ook komt er bij geen van de vier dimensies een negatieve samenhang met de mate van radicalisering naar voren. Gezien elk niveau van radicalisering een relatief laag aantal respondenten heeft, is ervoor gekozen om een tweede analyse uit te voeren, waarbij de respondenten van niveau 1 en 2 samen zijn genomen, net als de respondenten van niveau 3 en 4. Ook hier lijkt geen sprake te zijn van een negatieve samenhang tussen radicalisering en burgerschapscompetenties. Bij de gemiddelde BC is zelfs sprake van een stijging.

Figuur 1. Gemiddelde scores burgerschapscompetenties per dimensie per niveau van radicalisering.

Overige bevindingen

In dit onderzoek zijn meer data verzameld dan daadwerkelijk noodzakelijk waren voor het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen. Deze data worden daarom ook niet uitgebreid geanalyseerd, maar kunnen wellicht een uitgangspunt bieden voor verder onderzoek rondom dit thema. Zo was het opvallend dat tijdens de groepsinterviews respondenten zich hebben laten overtuigen in de discussie om van mening te veranderen ten opzichte van een bepaalde stelling, ook wanneer zij in eerste instantie een vrij extreem standpunt innamen. Daarnaast was een verschil in overtuiging vanuit afkomst opmerkelijk binnen de groepsinterviews. Zo bestond het ene groepsinterview uit meer niet-westerse respondenten dan de andere groep. Wat opviel is dat in de meer westers georiënteerde groep juist een niet-westerse georiënteerde respondent een duidelijke mening innam ten opzichte van stellingen rondom de Islam. Zo gaf de respondent duidelijk aan een voorstander te zijn van het boerkaverbod en tevens het onnodig te vinden dat islamitische feestdagen en Koran-les wordt ingevoerd op scholen. Verder is in de groepsinterviews een enigszins democratische onwetendheid bij de respondenten

terug te zien. Deze onwetendheid zorgt voor weinig politiek vertrouwen. Er lijkt een gevoel van onmacht te heersen, omdat de respondenten het gevoel hebben dat toch niet naar hen wordt geluisterd: *"Nee stemmen doe ik niet volgens mij heeft dat niet zo heel veel invloed. Ik weet niet of stemmen wel zo eerlijk gebeurt."* Opvallend is dat bij het koppelen van uitspraken van respondenten met de scores op de vragenlijst een grote discrepantie is tussen hoe zij zichzelf zien en wat zij zeggen in de groepsinterviews. Zo vertelt respondent 8 tijdens een groepsinterview over politieke kwesties: *"Het kan me gewoon niks schelen. Ik heb mijn brood, ik heb mijn drinken, ik ga naar school. Er worden wel dingen gezegd maar dat gaat bij mij gewoon het ene oor in en het andere oor uit. Boeit me niet"*. Echter, deze respondent kuist op vragen uit de vragenlijst, die over politieke kwesties gaan aan, dat deze bij haar erg van toepassing zijn.

Conclusie en discussie

In dit onderzoek is gekeken naar de hoofdvraag in hoeverre er een samenhang is tussen democratisch burgerschap en de mate van radicalisering bij jongeren tussen de 18 en 24 jaar. Verwacht werd dat hoe hoger de jongeren scoorden op democratisch burgerschap, hoe minder radicaal de jongeren waren. De manier waarop de resultaten van dit onderzoek zijn verkregen en geanalyseerd, wijst erop dat geen zichtbaar verband is tussen democratisch burgerschap en de mate van radicalisering. Naast de hoofdvraag is een viertal deelvragen ontwikkeld ten opzichte van de vier dimensies die in de vragenlijst gebruikt zijn om democratisch burgerschap te meten: democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met verschillen en omgaan met conflicten. Op geen van de dimensies is er een verband gevonden tussen de score op de vragenlijst en de mate van radicalisering. Op basis van deze bevindingen kan dan ook geconcludeerd worden dat de hypothesen over een negatieve samenhang verworpen moeten worden.

Het verwerpen van de hypothese kan betekenen dat burgerschapscompetenties los staan van radicalisering. Echter, in dit onderzoek is gekeken naar het proces van radicalisering bij de gemiddelde ROC leerling die niet aangewezen is als radicaal. Zoals Fermin (2009) al stelde gaat het bij radicalisering niet om een rechtlijnig proces. Onderzoek dat zich richt op de samenhang tussen de mate van radicalisering en democratisch burgerschap bij jongeren die als meer radicaal worden bestempeld zou dan een negatieve samenhang aan kunnen tonen.

Een aantal kritische noten moet gezet worden bij de analyse van de data. Allereerst is in dit onderzoek de mate van radicalisering gemeten aan de hand van de radicale uitspraken die door de respondenten gedaan zijn. Echter, democratische uitspraken die gedaan zijn kunnen iets zeggen over de mate waarin een respondent als radicaal bestempeld wordt. In vervolgonderzoek kunnen ook democratische uitspraken meegenomen worden om het meten van radicalisering meer valide te maken. Tevens kan

naast de mening van de respondenten ook gekeken worden naar het belang dat zij aan bepaalde stellingen hechten. Indien respondenten weinig belang hechten aan een bepaalde stelling, bestaat een kans dat zij hierover geen gevormde mening hebben. Indien respondenten veel belang hechten aan een bepaalde stelling, zijn zij meer gemotiveerd om maatschappelijke kwesties in stand te houden of juist te veranderen. Het belang dat gehecht wordt aan een stelling is in dit onderzoek niet meegenomen wat tot een vertekend beeld kan leiden van de mate van radicalisering van een respondent. In dit licht kan de verkregen data opnieuw bekeken worden en tevens kan vervolgonderzoek hier expliciet aandacht aan besteden.

Als tweede heeft de grootte van de steekproef, gezien relatief weinig data is verzameld, ertoe geleid dat vraagtekens gezet kunnen worden bij de betrouwbaarheid van dit onderzoek. Aangenomen wordt dat hierdoor nog geen saturatie, het punt van verzadiging, van de data is bereikt. Daarnaast was het door het lage aantal respondenten moeilijk om statistische analyses uit te voeren. Hierbij bleven bij het opdelen in de verschillende niveaus van radicalisering weinig respondenten over. Een grote steekproef kan ook andere analyses zoals een t-toets mogelijk maken, hetgeen tot meer inzichten kan leiden.

Wat betreft betrouwbaarheid zijn ook enkele kanttekeningen te plaatsen. Uit een aanvullende analyse van de kwalitatieve data blijkt dat een grote discrepantie te zien is tussen de antwoorden die de respondenten geven in de groepsinterviews en op de vragen in de vragenlijst. Op dezelfde vraag zijn de antwoorden van een respondent verschillend. Verklaringen hiervoor kunnen allereerst gevonden worden in de sociale wenselijkheid van de antwoorden op de vragenlijst. Daarnaast meet de vragenlijst vooral de reflectie van de respondenten, dus in hoeverre zij zichzelf als democratisch zien, terwijl in de groepinterviews de uitspraken van respondenten centraal staan. Indien respondenten zichzelf democratischer ervaren dan in de groepsinterviews is gemeten, leidt dit tot discrepantie. Verder onderzoek kan hiermee rekening houden en moet uitwijzen in hoeverre de groepsprocessen van invloed zijn op de mening van jongeren.

Een andere verklaring voor de discrepantie kan gevonden worden in het groepsproces van de interviews. Het is denkbaar dat sociale wenselijkheid van meningen plaatsvindt doordat deze in de interviews niet meer zijn geanonimiseerd ten opzichte van medeleerlingen. Een andere mogelijkheid is dat door groepsprocessen respondenten een andere mening vormen in de interactie met anderen, dan wanneer hier individueel naar gevraagd wordt – zoals is gebeurd in de vragenlijst.

Tot slot kan de discrepantie ook te maken hebben met de volgorde waarin de vragenlijst en de groepsinterviews zijn afgenomen. Vervolgonderzoek kan bekijken of het eerst houden van de interviews een bewustzijn over de eigen rol in de maatschappij creëert bij respondenten waardoor de vragenlijst wellicht anders wordt ingevuld. Wat het

probleem van de discrepantie van antwoorden bij respondenten kan ondervangen, is zowel in de vragenlijst als in de groepsinterviews vragen over zowel radicalisering als burgerschapscompetenties voor te laten komen. Hiervoor is in dit onderzoek bewust niet gekozen omdat de groepsinterviews als doel hadden om de radicalisering te meten en de vragenlijst de burgerschapscompetenties te meten. Vervolgonderzoek kan dienen als middel om meer te weten te komen over dit verschil in antwoorden die respondenten geven in de groepsinterviews en vragenlijst.

Ondanks de kritische punten die aangemerkt dienen te worden, zijn uit de nadere kwalitatieve analyse bevindingen gekomen die wellicht interessant zijn voor vervolgonderzoek. Zo lijkt er onder jongeren een gevoel van machteloosheid te heersen. In beide groepsinterviews werd regelmatig gezegd dat stemmen toch geen zin heeft. Ook vroegen de respondenten zich af waarom überhaupt wordt gepraat over politieke kwesties. *"Het is toch eenmaal zo? Waarom zouden wij er dan nog iets over zeggen?"*. Door de jongeren wordt veelal vast gehouden aan bestaande discoursen. Dit is minder het geval geweest voor de westerse respondenten in de groepsinterviews. Voor vervolgonderzoek is het interessant om culturele achtergrond als achtergrond variabele mee te nemen. In een nadere analyse van de kwalitatieve data is ook gebleken dat de respondenten met een westerse achtergrond meer democratische uitspraken deden dan de respondenten met een niet-westerse achtergrond. Culturele achtergrond kan werken als moderator in een eventueel verband tussen burgerschapscompetenties en radicalisering.

Kortom, uit de bovenstaande kritische noten blijkt dat de conclusie dat de vooraf opgestelde hypotheses verworpen moeten worden met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd dient te worden. Wel zijn aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan, die meer duidelijkheid kunnen geven in radicalisering en hoe burgerschapsvorming hier een rol in kan spelen.

Dankwoord

Allereerst willen wij onze thesisbegeleider, drs. Bob Horjus, bedanken voor het begeleiden van onze bachelorthesis. De mogelijkheid om radicaal en eigenwijs te zijn heeft ons de mogelijkheid gegeven om zelf de valkuilen van het doen van onderzoek te ontdekken. Hierbij hebben wij geleerd om duidelijk en logisch te redeneren en om kritisch te zijn. Ook was hij altijd bereikbaar voor inhoudelijke vragen en af en toe een motiverende uitspraak. Hiernaast willen wij dr. Monique van Londen-Barentsen, onze tutor, bedanken voor het begeleiden van het traject in de eerste fase waarin wij opties voor de thesis hebben verkend. In een verdere fase hebben wij veel gehad aan promovendus Elga Sikkens die ons op weg heeft geholpen in het verkennen van eerder gedaan onderzoek en het inzicht geven in de praktische kant van het doen van onderzoek naar radicale jongeren. Ook gaat dank uit naar dr. Bernadette van de Rijt voor het geven van de mogelijkheid voor het formuleren van een eigen onderzoek. Als laatste zijn wij zeer dankbaar voor alle mensen die onze thesis hebben gelezen en becommentarieerd voor het inlevermoment.

Referenties

- Boon, L. (2013). Zijn dit Nederlandse 'jihadreizigers' in Syrië? Ontleend aan <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/03/16/zijn-dit-nederlandse-jihadreizigers-in-syrie/>
- Borum, R. (2003). Understanding the terrorist mind-set. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 7-10. Ontleend aan <https://emergencymgt.net/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/UnderstandingTerroristMindset.pdf>
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford University Press, Oxford.
- Dewey, J. (1923). *Democracy and Education*. An Introduction to the Philosophy of Education. New York: Macmillan.
- De Winter, M. (2005). *Democratie opvoeding versus de code van de straat*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Donner, J.P.H. (2005). *Nota radicalisme en radicalisering*. Ontleend aan <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/behandeldossier/29754/kst-29754-26?resultIndex=291&sorttype=1&sortorder=4>
- European Year of Citizen 2013 Alliance. (2013). Manifest: Actief Europees burgerschap is gericht op het nastreven van Europese doelstellingen en waarden die in de verdragen verankerd zijn. Ontleend aan http://www.civic-forum.fr/site/images/stories/pdf/eyca2013_manifest_nl.pdf
- Fermin, A. (2009). Islamitische en extreem-rechtse radicalisering in Nederland: Een vergelijkend literatuuronderzoek. Rotterdam: Risbo / Erasmus Universiteit.
- Hippe, T. (2005). Does the democratization of politics entail the democratization of citizenship education? *Journal of Social Science Education*, 9, 36-57. Ontleend aan <http://jsse.ub.uni-bielefeld.de/index.php/jsse/article/view/1055>
- Inspectie van het Onderwijs (2007). *De staat van het onderwijs, onderwijsverslag 2005/2006*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Mandel, D. R. (2009). Radicalization: What does it mean? In T. Pick & A. Speckhard (Eds.), *Indigenous terrorism: Understanding and addressing the root causes of*

- radicalisation among groups with an immigrant heritage in Europe*. Amsterdam: IOS Press.
- Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (2005). *Voorstel van wet en memorie van toelichting W2624K-2*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- Notten, T., & Witte, T. (2011). Radicalisering moslimjongeren in Rotterdam? *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20, 54-69. Ontleend aan <http://www.journalsi.org/index.php/si/article/viewArticle/261>
- Slootman, M., & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies.
- Ten Dam, G., Geijssel, F., Ledoux, G., & Reumerman, R., (2010). *Burgerschapscompetenties: de ontwikkeling van een meetinstrument*. Pedagogische Studiën (in druk).
- Van den Bos, K., Loseman, A., & Doosje, B. (2009). *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*. Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatiecentrum, Ministerie van Justitie. Ontleend van <http://igitur-archive.library.uu.nl/fss/2009-1005-200220/onz.pdf>
- Vidino, L., & Brandon, J. (2012). Countering radicalization in Europe. *The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence*. Ontleend van <http://icsr.info/wp-content/uploads/2012/12/ICSR-Report-Countering-Radicalization-in-Europe.pdf>
- Waghid, Y. (2005). Action as an educational virtue: Toward a different understanding of democratic citizenship education. *Educational theory*, 55, 324-342. doi: 10.1111/j.1741-5446.2005.00006.x